

SOCIETAT ECONÒMICA BARCELONESA
D'AMICS DEL PAÍS

A la sortida de la crisi

Alfredo Pastor

Professor Ordinari de l'IESE

*i titular de la Càtedra Banco Sabadell d'Economies
Emergents*

Conferència pronunciada en l'acte solemne
del lliurament dels Premis Anuals de la SEBAP
celebrat al saló de Cent de l'Ajuntament de Barcelona

30 de gener de 2009

Edita: Societat Econòmica Barcelonesa d'Amics del País
Dipòsit legal:

Aquest any, el creixement del PIB ha estat positiu; la renda per càpita espanyola està creixent a l'1 per cent en termes reals, i les perspectives són de creixement continuat: podem confiar en haver sortit de la crisi! Som a l'any 2014, set anys després d'aquell fatídic 9 d'agost en el que les autoritats monetàries van donar el senyal d'alarma que anunciava al final del boom immobiliari als Estats Units, quasi una dècada després dels primers avisos. La crisi llarga; els començaments van ser el pitjor: mal acostumats per una dècada de creixement ininterromput, desorientats per una retòrica oficial que s'obstinava a negar la evidència, vàrem encarar la crisi amb el sentiment de por que inspira allò que hom no coneix; més endavant, a mida que l'horitzó no s'esclaria, vàrem anar ajustant la vista per a trobar el camí en la mitja foscor. La por va anar deixant lloc a una visió més lúcida de les coses, ni optimista ni pessimista; i així hem anat fent la nostra via fins arribar aquí.

Les xifres donen una idea de la magnitud de l'ajust: el 2007, quasi el 14 per cent de la població ocupada a Espanya treballava a la construcció; set anys més tard, la xifra queda lleugerament per sobre de la mitjana europea del 5,8 per cent: quasi un milió i mig de llocs de treball han desaparegut del sector en aquests anys. Des dels anys de la transició, entre 1975 i 1985, quan van desaparèixer tres milions de llocs de treball a l'agricul-

tura, no s'havia vist un moviment de tanta amplitud. Comparat a la mitjana de la zona euro, el nostre nivell de vida ha passat del XXX al YYY per cent en una dècada. Alhora, la crisi ens ha obligat a corregir uns desequilibris persistents que havíem estat incapaços d'abordar mentre les circumstàncies eren propícies: l'endeutament promig de les famílies espanyoles, que havia arribat al 128 per cent de la renda disponible al 2007, tornava a situar-se al voltant del 60 per cent. El desequilibri extern, mesurat per un dèficit per compte corrent proporcionalment més elevat que el dels Estats Units el 2007, s'ha reduït a menys de una quarta part; el grau d'apalancament de l'economia, mesurat pel volum de passius bancaris com a proporció del PIB, ha passat de quasi quatre vegades a menys de tres vegades, proporció comparable a la mitjana europea.

Cada una d'aquestes xifres resumeix un procés d'ajust molt costós, i amaga angoixes i sofriments que de vegades han estat a punt d'esquinçar el nostre teixit social; per tant, és imprescindible fer de tal manera que aquests processos no tornin a ser necessaris, com ho han estat aquesta vegada. Una bona manera de començar a treure les lliçons de la crisi és fer memòria dels seus trets més rellevants¹.

¹ Ometré tota menció als canvis polítics causats per la crisi: son prou coneguts de tothom

No havien passat ni dos anys des del començament de la crisi que les autoritats van decidir abordar el problema de la restricció del crèdit que paralyzava l'economia sencera. El problema era general, possiblement més greu a països com Estats Units, el Regne Unit o Irlanda que no pas a Espanya, però prou estès com per fer perillar el creixement a totes les grans economies. L'origen del problema era ben conegut: la presència, en els balanços de les entitats financeres, d'actius de valoració quasi impossible havia interromput el flux de crèdit entre bancs. Les injeccions continuades de liquiditat per part de les autoritats monetàries europees i nord-americanes havien servit de reserves de precaució per a les entitats bancàries, i no de base per a una expansió del crèdit; i aquesta manca de finançament estava fent-se sentir entre les empreses, privades, no tant sols com a mitjans per a nous projectes d'inversió, sinó fins i tot com a recursos per a finançar les seves operacions corrents. El sanejament del sector era necessari, doncs la seva situació anava deteriorant-se amb el pas del temps. El problema central era la valoració dels actius dubtosos: un preu massa alt equivalia a un subsidi tant gran com imprudent hagués estat el comportament de l'entitat; un preu massa baix podia portar a fer fallida a entitats que haurien estat solvents en condicions normals de mercat. Així, la fixació dels preus de compra determinava en gran part la composició del sector financer resultant del sanejament.

Tenint en compte que la crisi bancària dels anys noranta havia transformat el sector bancari espanyol en un dels més eficients del seu entorn, i donat que la experiència nord-americana no feia aconsellable afavorir una excessiva concentració en el sector, les autoritats es van decidir per preservar, a grans trets, l'estructura actual, fent alguns retocs, tant regulatoris com en forma de fusions, entre les entitats més petites d'àmbit local.

En l'àmbit internacional, les autoritats espanyoles van donar suport a algunes iniciatives comunitàries tendents a limitar el creixement de les entitats bancàries; iniciatives molt controvertides, que anys després encara no havien trobat una expressió definitiva. Els actius dubtosos van ser adquirits per una entitat pública creada a l'efecte, amb l'encàrrec d'administrar-los fins que les condicions de mercat fessin aconsellable la seva venda. Pocs anys més tard, una bona part d'aquests actius havien estat venuts, de vegades amb plusvàlues, de vegades amb pèrdues moderades. Un cop sanejat el sector va ser possible establir les necessitats de capitalització de les entitats bancàries; aquestes necessitats van ser cobertes en part per inversors privats, i en part per fons públics. En aquest últim cas, les administracions autonòmiques i locals van tenir opció a participar en el sanejament d'aquelles entitats que consideraven útils en els seus àmbits d'actuació. L'augment de deute públic en contrapartida a l'adquisició dels actius i de les operacions de capitalització va suposar una càrrega addicional

als pressupostos, sense situar els comptes de l'Estat fora dels límits establerts per la Unió Europea. Tot plegat va ser llarg i costós, però hom pot dir que els fruits han estat els esperats; al capdavant, el sector bancari, vehicle i protagonista, si no promotor de la crisi, és el que menys canvis ha sofert en la seva estructura durant el procés.

III

El cost més gran de tota crisi és sempre la destrucció de llocs de treball: l'atur és la variable que mostra un comportament negatiu durant més temps (cinc anys és el promig en les crisis dels països avançats dels últims cinquanta anys, i aquesta no n'ha estat l'excepció): la taxa d'atur va augmentar en un 60 per cent en el primer any de la crisi, fins a arribar al 14 per cent a finals del 2008. Els fets van desmentir els pronòstics oficials, i l'atur va seguir creixent, arribant als quatre milions d'aturats a finals del 2008 i assolint el màxim, un 19 per cent (4,4 milions d'aturats) al final del segon semestre del 2010. Tanmateix, els efectes psicològics de l'atur es van fer sentir amb especial virulència al tercer trimestre de 2009, quan havíem de plantar cara a un nou curs sense cap millora a la vista. A partir d'aquell moment varies circumstàncies van tornar l'atmosfera més respirable: per una banda, les mesures de política fiscal engegades per les autoritats van donar els primers resultats visibles, sobretot en el sector de la construcció en els municipis

més castigats per l'atur; en segon lloc, la normalització del flux de crèdit va permetre a les empreses reemprendre la seva activitat habitual; va dissipar-se el sentiment d'absolut pessimisme imperant fins aleshores, i els aturats van començar a pensar que la seva situació seria transitòria. Aquest canvi de sentiment va fer-se sentir en el consum privat, que havia sofert una caiguda extraordinàriament brusca ja a començaments del 2008 i no s'havia recuperat en els divuit mesos següents. En darrer terme, les reformes forçades per la crisi van aconseguir, si no frenar l'augment de l'atur, sí estimular la creació de nous llocs de treball: d'aquesta manera, el mercat de treball va recuperar dinamisme, i hom veia que, a mesura que s'eliminaven llocs de treball, se'n creaven d'altres.

D'altra banda, l'Estat va anar renovant les prestacions a l'atur, però fent-les condicionals, per als treballadors de menys de quaranta anys, a la inscripció en cursos de formació i a l'acceptació d'ofertes de treball commensurades a les seves qualificacions. Recordem que la situació del mercat laboral va arribar a ser tan tensa, a la tardor del 2008, que treballadors i empreses es van veure forçats a impulsar reformes que no havien estat possibles en d'altres circumstàncies. Patronal i sindicats van arribar a acords amb tendència a assimilar la situació dels nous contractats a la dels antics, atenuant així l'altíssima taxa de temporalitat dels treballadors més joves (l'argument més utilitzat per convèncer els treballadors antics va ser, senzillament, que podien contribuir a crear millors

condicions de treball per als seus fills acceptant una mica de flexibilitat per a ells mateixos)². Alhora van acordar una congelació dels salaris a canvi de compromisos d'estabilitat en l'ocupació: aquests pactes van haver de ser ratificats per les empreses individuals, i no van ser d'aplicació al sector de la construcció. En general, es va deixar llibertat a les empreses per pactar les combinacions de salaris, jornada de treball i estabilitat en l'ocupació que consideressin suportables; perquè, a la segona meitat del 2008, s'havia arribat a una situació de conflictivitat larva-da tal que per a l'empresari era sovint preferible fer fallida que afrontar una reducció de plantilla, de manera que no hi havia por a que una empresa s'atrevís a plantejar grans expedients de regulació d'ocupació.

Els canvis més notables van tenir lloc en l'àmbit local, a les fàbriques i tallers, els magatzems, les oficines i les botigues. Davant l'eventualitat de l'atur sense perspectiva immediata de recol·locació, els treballadors van acceptar reduccions salarials i augment de la jornada; com per art de màgia, la taxa d'absentisme va caure a un vint per cent del valor, extraordinàriament elevat, característic dels bons temps; aquesta caiguda de l'absentisme ha de ser atribuïda a un canvi d'actitud de treballadors i

² A la pràctica, es van donar les primeres passes per a estandarditzar els contractes laborals en torn a un contracte únic, per temps indefinit, amb indemnitzacions pactades proporcionals als anys d'antiguitat; es va establir també la portabilitat de l'antiguitat, per a fer més atractiva la mobilitat entre feines i empreses.

sindicats³. En alguns casos molt localitzats, els treballadors, i sobretot les treballadores de més edat van cedir voluntàriament el seu lloc de treball a nois i noies més joves, per tal que aquests anessin adquirint experiència i no es trobessin desvagats⁴.

Els empresaris, per altra banda, davant la perspectiva d'una confrontació laboral pitjor que la dels anys de la transició, van mostrar-se més disposats a acceptar modalitats de contractació a temps parcial (els sortia més a compte que no facilitar guarderies per als fills dels empleats); van comprometre's a destinar part dels estalvis aconseguits a través de les millores de la productivitat a activitats de formació, millorant-ne la qualitat i ampliant-ne l'abast; i van acceptar un recàrrec transitori en la tarifa de l'impost de societats destinat a sufragar part de l'augment del deute públic resultat de la prolongació de les prestacions a l'atur. Si a la fase inicial de la crisi els esforços d'uns i altres van estar dirigits a evitar la destrucció de llocs de treball –amb l'excepció del sector de la construcció, a mida que va passar el temps el problema va ser la recol·locació dels aturats, que passava necessàriament per un *retraining* d'aquests. Els resultats van ser diferents de les expectatives, amb algunes sorpreses; amb diferències entre nacionalitats,

³ Va ser notòria la caiguda de del nombre i freqüència de les baixes per depressió

⁴ Un experiment similar havia estat fet a una ciutat industrial alemanya als anys noranta.

els immigrants –que hom temia serien molt difícils de col·locar i, per tant, font potencial de conflicte– van trobar lloc amb facilitat, degut a dues característiques: ser gent relativament jove, i sovint sobre qualificada per a les tasques que havien estat exercint. Podem dir que la integració de la majoria de col·lectius d'immigrants ha estat un èxit. D'altra banda, en canvi, col·lectius de joves nadius, que havien deixat els estudis, sovint a mig camí, i havien anat subsistint amb feines eventuais durant els anys de vaques grasses, van demostrar-se molt difícils de col·locar, i el seu reciclatge va demanar un esforç per part de moltes institucions.

Com en tots els processos de reconversió, una part dels excedent generats per la crisi van perdre la feina definitivament. Els excedents no van concentrar-se en la construcció, com acabem de veure, sinó en la indústria, que va haver de fer la seva pròpia reconversió: la congelació del crèdit primer, i la caiguda de la demanda, tant nacional com estrangera, després, van ser causa de grans reduccions de plantilla concentrades en les indústries auxiliars de la construcció i el turisme, així com en la indústria de l'automòbil. Durant els primers mesos de la crisi, quan la destrucció de llocs de treball era més intensa, hom va arribar a pensar –i de vegades a publicar– que tota la indústria espanyola estava abocada a la desaparició. Tanmateix, cap a mitjans del 2009 el sentiment havia canviat, en part pel restabliment del crèdit i en part perquè les mesures adoptades per les

empreses per a fer front a la crisi començaven a donar resultat. Si hi va haver víctimes a tots els sectors, a tots els sectors hi va haver empreses guanyadores; i, com en el cas de la reconversió industrial, no hi ha dubte que l'economia espanyola ha sortit enfortida d'aquest episodi.

IV

És impossible donar, en aquest espai, una idea del que va ser el desenvolupament de la crisi. Darrera cada un dels canvis, cada un dels acords, cada una de les xifres hi ha esforços, enfrontaments, frustracions, històries sovint dramàtiques: tant és així, que cap a mitjans del 2009 era palpable el temor a una ruptura social, que les autoritats es mostraren del tot incapaces de contenir. Afortunadament, algunes institucions civils van tenir la capacitat de canalitzar aquesta por i transformar-la en activitats útils, mogudes per una idea ben senzilla: convèncer a cadascú que la crisi era cosa de tothom. Per una banda, el nombre de persones en situació d'extrema pobresa va créixer molt ràpidament: les llars d'acollida es van veure desbordades a l'any de començar la crisi. D'altra banda, els qui eren conscients que la crisi frustrava les esperances de molts que confiaven sortir de la pobresa i donar un futur millor als seus fills sabien que era necessari ajudar-los a passar els anys dolents sense que es deterioressin ni les seves aptituds, ni les seves relacions personals, familiars i laborals: aquesta pobresa

oculta i recent era més nombrosa que la visible, i més destructiva per al teixit social.

A mida que els efectes de la crisi s'anaven estenent es van multiplicar les iniciatives de tot ordre: organitzacions de suport a les famílies sense recursos, facilitant-los allotjament i menjar, fent possible que els fills seguissin anant a l'escola; donatius en augment d'empreses i sobretot de persones físiques; proliferació de grups d'atenció als pobres i a la gent del carrer, molt sovint amb la participació de joves i estudiants que, sentint que el que els se-parava dels menys afavorits era més la bona sort que no el mèrit propi, s'interessaven per persones que potser fins aleshores no havien mirat mai.

Totes les institucions van participar en aquesta mobilització: Cambres de Comerç, Universitats i escoles, institucions religioses i laiques, organitzacions esportives; entre tots van donar-se els uns als altres el sentiment que tothom comptava i que, per un moment, les barreres que separen la multitud de classes, grups, barris i tribus que componen una societat havien desaparegut⁵. Per a alguns, aquest ha estat el record més valuós d'aquests anys.

⁵ Hom va observar, com un fenomen col·lateral, una actitud de menor bel·ligerància en les relacions entre l'Estat i l'Església Catòlica.

Si és cert, com pensem, que ens trobem a la sortida de la crisi, és el moment de treure'n les conseqüències, les lliçons que potser ens ajudaran a evitar-ne una altra. Naturalment, cadascú n'haurà tret les seves; és oportú, però, destacar-ne tres que poden ser d'interès general. La primera, la més senzilla, fa referència a la nostra economia: hem d'aprendre d'una vegada la lliçó donada fa més de setanta anys pel Keynes i tenaçment oblidada: una economia de mercat com la nostra és, en potència, inestable; aquesta inestabilitat és deguda a l'evolució natural del sistema financer, i això fa indispensable que aquest sigui adequadament regulat. La crisi recent ens diu, a més a més, que és millor suportar la ineficiència d'una regulació excessiva que els costos d'una crisi produïda per un defecte de regulació. La segona es desprèn de la forma com les nostres empreses, els nostres treballadors i la nostra societat han reaccionat davant la crisi i s'han adaptat per a sobreviure. Aquest episodi ens ha ensenyat a confiar, un cop més, en les nostres forces, a la vegada que ens ha recordat que el treball ben fet és més que una maledicció, i que un se sent millor vivint en una societat més integrada, quasi podríem dir més fraternal.

La tercera és potser la més important. Els anys anteriors a la crisi havíem assistit a un deteriorament de la nostra convivència. D'altra banda, la millora de les relacions humanes assolida durant la crisi ha estat fruit, en primer

lloc, de la por, i hem d'admetre que la por, com la cobdícia, no pot ser una base sòlida de la convivència. Quan vagi passant la por, correm el risc de tornar al punt de partida, si no trobem un fonament sobre el qual aixecar pacientment l'edifici social. No caiem en la temptació de començar la casa per la teulada, invocant aquelles grans virtuts que la llunyania i la manca de pràctica han convertit en abstraccions: som una societat molt diversa, on cadascú es considera amb dret a opinar, i on és, per tant, fútil voler imposar un criteri, per bo que sigui. Potser és més realista, considerant que venim d'on venim, posar com a punt de partida per la tasca de reconstrucció una base modesta, però sòlida: el desinterès. *Ser desinteressat no vol dir menysprear els diners; és tenir com a mòbil essencial el desig de fer una cosa d'interès comú. Quan aquest desig és dominant, l'ordre existeix; si no, neix el desordre*⁶. Cadascú de nosaltres ha tingut ocasió, durant aquesta crisi, d'experimentar l'influència benèfica del desinterès en carn pròpia, i de veure'n l'acció en els altres. Ser desinteressat és a l'abast de tothom, no contradiu cap creença ni convicció. Comencem, doncs, per aquí per tal d'assegurar-nos la tranquil·litat necessària per anar alimentant aspiracions més elevades.

⁶ A. Detoef, *Propos de O.L. Barenton, confiseur* (1938), p.45.

